

Mimar Sinan'ın Manevî Dünyası

Prof. Dr. S. Hayri BOLAY

Mimar Sinan bir asrı aşan ömründe, yapmış olduğu dörtüzdenden fazla eseri hangi duygularla, hangi düşüncelerle, hangi inançla ve hangi idealle yapmıştır? Bir değil bir kaç asırda inşası mümkün olmayan bu hayretengiz âbideler, hangi psikolojik unsurların, hangi üstün azmin ve iradenin eseridir? Mimar Sinan nasıl bir dinamizme sahiptir ki bu müthiş mimârî âbideleri inşa edebildi?

Sinan'ın mimârî cephesi, inşa tekniği, onun geometri veya matematik bilgisi, bu bilgiyi âbidelerinde uygulaması musikî incelikleri tahakkuk ettirmesi, uzmanlarınca münakaşa edilmektedir. Bu husustaki araştırmalar ve tartışmalar devam etmektedir ve devam edecektir.

Biz bu mütevazi ve iddiasız denememizde, o tartışmalara paralel olarak, Mimar Sinan'ın mânevî cephesini ortaya koymaya çalışacağız.

MimarSinan'ın mânevî dünyasında hangi esaslar, hangi unsurlar hâkimdi, hangi motifler ve sâikler ona yön vermişti? Bu sorulara cevap aramaya geçmeden önce, din ve san'at münasebetleri üzerinde kısa da olsa durmayı lüzumlu görüyoruz.

Aslında şekli ve mahiyeti ne olursa olsun, bütün dinler, ahlâka olduğu gibi, san'at faaliyetlerine de büyük ölçüde yön vermişler veya san'atı etkilemişlerdir. Bunun Budizm, Hinduizm gibi dinlerde olduğu gibi, Hıristiyanlıkta da pek çok örneği vardır. Bilhassa Rönesans'tan itibaren Batı'da heykelde, mimârîde ve resimde dînî tesirler daha bâriz olarak görünür. (Meselâ Musa Heykeli, Adem'in yaratılışı Tablosu gibi).

İslâm âleminde de san'atın her dalına din tesir etmiştir. Tabii resim ve heykele tesirini menfî yönde kabul etmek gerekir.

San'atta, san'at eserinde sanâtkârın hissiyatı hem şekil, hem de muhteva olarak girer. Bu bakımdan san'at eseri şekil ve muhtevadan müteşekkildir. Burada esas rolü muhteva oynar. Çünkü san'atkârın ruhunda şekli doğuran muhteva veya fikirdir. Böylece sanâtkâr kendisine fikrî muhtevayı ifade imkânı bulmuş olur. Bu bakımdan san'at eseri insanın (san'atkârın), insan ruhunun ve san'atkârın içinde yaşadığı, büyüdüğü cemiyetin iştiaklarının bir ifadesidir. Bunun için san'at eserini tek başına değil, içinde bulunduğu sistemle birlikte gözönüne almak ve onu öylece anlamak ve değerlendirmek gerekir.

Her şeyin bir geleneği bulunduğu gibi, san'atın da geleneği vardır. San'at geleneği, geçmişin hâli hazırlayan ve hâlihazırdaki eserler ve insanlar üzerinde etkisini devam ettiren kuvvetlerin toplamıdır.

San'atkârın dehâsı, geleneği kalıntıdan ayırmasını bilir, geleneği yeniden kalıba dökerek orijinalitesini ortaya koyar, yeniliğin sırrına ulaşır. Buna bir de san'at muhitini ve kamuoyunu ilâve etmelidir. Zira o san'at eserini, seyreden takdir eden, hayran kalan, okuyan, yazan ve tenkid eden sonunda bir hüküm veren insanların topluluğu olması lâzımdır ki san'atkâr gelişsinsin.

Serasker Kapısı ile Bayezid Câmii

Eyüp Câmii Avlusu

Sultan Süleyman'ın
Turbesi

İstanbul
Şehzade Mehmed
Turbesi

San'atkâr, bir takım şekillerin tekrarından kurtulmak için geleceğe ait değişen projelere yönelirken, geçmişteki hafıza ve hayâl perspektifinden de sıyrılamaz. Bu sebeple o bir taraftan, ölümlü arzularının yok olmadığı değişmez bir âlem ararken, bir taraftan da Hâl'e irca edilen hayatının biteviyeliğinden kurtulmak için değişme ve yenileşme arzusundadır. Aksiyon halindeki san'atkâr ilkiyle devamlılık ikincisiyle değişme ve yenileşme peşindedir. San'at ruhun madde üzerindeki galibiyetini ve hâkimiyetini göstermelidir; bu da maddeye fikrin, imanın nüfûz etmesi ve onu kendi şekline sokması ile mümkündür.

San'at, aslında sonsuzu tasvir etmektir. Güzellik duygusunda sonlu ile sonsuz fikri bir birlik teşkil eder. Fakat güzel nedir? Güzel, herhalde, Plotinos'un dediği gibi Allah'a yaklaşan herşey, çirkin de ondan uzaklaşan her şeydir.

Burada san'atı esas meydana getiren "Mukaddes" fikridir. San'at onunla başlar, onunla biter. Çünkü estetiğin ve mistiğin tek ölçüsü "vecd"dir. Bütün değerlerde san'atın yöneldiği hedef odur. San'at Mutlak'a doğru çıkışta bir vasıtaadır.

Batı'da felsefenin gelişmesinde olduğu gibi, san'atın da karakteristik vasfı, insanın Allah'a karşı bir çeşit savaş açmış olmasıdır. Çünkü Rönesans'dan itibaren gelişen tabiatçı hümanizmde, insan kendi eserleriyle Tanrı'dan geride kalmak istemez; daha doğrusu onu tanımak istemez. Hattâ bazı filozoflar ve san'atkârlar, insanın üstünde herhangi bir otorite tanımazlar; onlara göre insan en büyük değerdir. Yunandan gelen bir anlayışla o Tanrı-insandır.

İslâm'da ise san'at bu şirkten uzaklaşmıştır. Onun Allah ile herhangi bir çatışması olamaz. Çünkü İslâm'da san'at bir ibadet gibidir. Müslüman fikir adamı ve san'atkârın, Allah'a eş koşmak, onun yaratmasına ortak olmak, yaratıcı olmak gibi bir iddiası yoktur. İslâm medeniyetinde ve san'atında insan vücuduna pek yer verilmemiştir; verildiği hallerde bile semboliktir. İnsan ruhu daha çok geometrik tanzimlerle, bâhusus, hat ve tezhib san'atıyla aksettirilir. Çünkü dil ve geometri tabiatla değil, ruhta ve kafada mevcuttur. Bu bakımdan İslâm san'atında ve medeniyetinde insan, bedeniyle değil, akıyla ve ruhuyla algılanır. Bu da bir soyutlamayı gerektirir.

Yukarıda dinlerin san'at faaliyetlerini yönlendirdiğini İslâm'ın da san'ata yön verdiğini belirtmiştik.

Yine yukarıda san'atı form (şekil) ve muhtevanın teşkil ettiğini söylemiştik. İslâm'da her türlü san'at faaliyetinin formunu ve muhtevasını tesbit ve tayin eden Kur'ân-ı Kerim'dir.

Çünkü Allah güzeldir ve güzel şeyler yapar ve yarattıkları da güzeldir. Tabiat, yer ve gökler güzeldir, güzelliklerle doludur. Kur'ân'a göre Allah her şeyi güzel yaratmıştır, insanı da en güzel şekilde yaratmıştır. Bu güzellikler, insanı hem hayran kılmalı, hem de bunlar tetkik edilmelidir. Fransız filozofu H. Poincaré'nin dediği gibi, tabiat güzel olmasa, tetkik etmek için insanda heves uyanmazdı. Bu bakımdan Paul Claudel ile birlikte "Güzel olan her şey Allah'tan gelir" demek doğru olur. Dolayısıyla İslâm, güzelliği daima nizamda, âhenkte, kesretin, vahdete, çokluğun birliğe ulaşmasında görmüştür. İslâm imanı, güzelliklerle dolu bir hayat tarzıdır. Çünkü onun temelinde Allah sevgisi, ondan dolayı yaratıkların sevgisi, güzelliklere olan hayret ve hayranlık vardır. Bunlar müminin hayat dinamiğini teşkil eder.

Şimdi Mimar Sinan'ın durumuna gelelim:

Mimar Sinan hayatında "Risâlet'ül-Bünyan-Binalara dair Risâle" isimli bir risâle yazdırmış, yahut Sâî Çelebi'ye yazdırılmıştır. Bu risâlede, hangi camileri, mescitleri, su yollarını, medreseleri, kervansarayları, sarayları ve hamamları yap-

tığı sıralanmış. Tabii bu muazzam ve akıl almaz âbideleri niçin yaptığı da izah edilmiştir.

Evvelâ şunu hemen hatırlamalıyız ki onun "Yetiştim Hacı Bektaş Ocağından" ifadesinden kendisinin bu ocaktan yetişmiş olduğu anlaşılmalıdır. Bektaşî ocağından yetişmiştir. Fakat hemen söyleyelim. Koca Sinan tam bir ehl-i sünnet itikadına sahiptir, râfîzî inançlara ve râfîzîlere de karşıdır. Çünkü İran kızılbaşlarına ve onların Peygamberimizin sahabilerine söğmesine şiddetle karşıdır; bundan dolayı "Kızılbaş ile itdik nice rezmi (savaşı)" demekte ve

"Sebb-i ashâb iden münâfiktir.
Ne cefâ olunursa lâyıktır"

sözleriyle ashaba söğenlerin her türlü ezâ ve cetaya lâyık olduklarını ifade etmektedir.

Koca Sinan, Yavuz Sultan Selim'i öğerken de, aynı duygularla şöyle der:

"Râfîzî şâhına sürüp hem at
Âkıbet hânesinde eyledi mât"

Bu sözler de gösteriyor ki Koca Sinan Bektâşî ocağından böylesine sağlam bir itikadla yetiştiğine göre, söz konusu ocağın o dönemlerde itikat açısından sağlam bir yapıya sahip olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Mimar Sinan, İslâm'ın Allah'ına, Peygamberine ve dört halifesine tam olarak bağlıdır.

Mimar Sinan'ın Allah anlayışını kendi ifadelerinden çıkarabiliriz.

Ona göre Allah, yaratıcı, her şeye sahip ve hâkimdir. Herşeyi tam bilir, zıddı ve benzeri yoktur, bütün zıtlardan beridir; o Hayy (diri, hayat sahibi) dir, Samed'dir. (Hiç kimseye muhtaç olmayan ulu ve yücedir).

Bir duasında şöyle diyor:

"Yâ İlahî. Alîm ve dânâsın,
Cümle ezdâddan müberrâsın
Beni vâdi-i gamda zâr etme,
Şeh yanında zelil ü hâr etme".

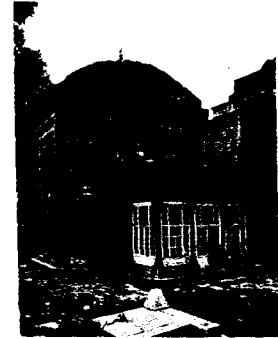
Koca Sinan nazarında Cenâb-ı Hak, "Kâdiyu'l-Hâcât" dır, yani ihtiyaçları karşılayan ve giderendir. "Sâni"dir, yani San'atkâr, yapıcı, yaratıcıdır. "Perverdîgâr" dır, yani besleyici, terbiye edicidir. "Kâdir u Cebbâr" dır, yani kudret sahibi ve cebr edicidir.

Koca Sinan kendisi fevkâlâde mütevâzi olduğu için kendisini "Mûr-ı hâk-ser ve bîdil ve bîkâr" olarak ifade etmektedir. Böyle kendisini yerle bir olan karınca gibi görmekte ve yüce Allah'a sonsuz bir itimat ve tevekkül içinde bulunmaktadır. O "Melikü Mennân"a devamlı hamd ve şükür etmektedir. Çünkü böyle hâkîr bir karınca iken ona Allah, Sultan Süleyman'ın hizmetinde bulunmayı nasib etmiştir, ona itibar kazandırmıştır.

Ne zaman sıkışsa, ne zaman hasımları kendisini Pâdişaha çekiştirse, ne zaman işini engelleseler, Allah'a samimiyetle sığınmakta ve "Hikmet-i İlâhiye" ile müşkülli halledilmekte, mâniler kalkmakta, gammazlayanlar perişân olmaktadır. "Biavni'llah'il Melikü'l-Gaffâr" ve "Kudret'ullâh" ile daima "erbâb-ı nifâk" tesirsiz hale gelmekte.

Dolayısıyla daima "Hak ve sübhânehu ve Te'âlâ dergâhına Tazarru' ve niyaz idüb Şâm ü seher (Akşam-Sabah) pürsüz u güzâr ol cenâb-ı Kâdiyu l-Hâcât'a münâcaat" ve şükür etmektedir.

Allah'a imanı, itimadı ve tevekkülü bu derece içten ve samimî olan, Koca Sinan, İslâm'ın yüce peygamberi için de aynı samimi duygularla doludur

II Selim'in Türbesi

Süleymaniye
Külliyesinden Kubbe

Cenâb-ı Hak'dan niyaz ve duada bulunurken daima O'nun adına ve hürmetine niyazda bulunmakta ve daima onun şefaatinı ummaktadır. Hatta Koca Sinan'ın Padişahlarını ve bilhassa Yavuz'u, Kânûni'yi sevmesi de onların Allah'ı dillerinden düşürmemelerine ve Hz. Peygamber'i gönüllerinden çıkarmamalarına dayanır. Nitekim:

"Nice duâ ile yâd etmem o sultanı

Dilinde vird idi Mennân ü ism-i Hannân'ı"

sözü sultana duâ etmesinin sebebini açıklamaktadır. Ayrıca Mimar Sinan "Ehl-i İslâm'in" ve "Asker-i İslâm" in refahı, huzuru, temizliği ve kolaylığı için cami, mescid, kervansaray, han, hamam ve köprüler inşa etmiştir. Çünkü *bây ü gedâ-Zengin ve fakir*" ondan daima istifade edecektir.

Sonra bütün bunları yaparken, İslâm olmanın verdiği şahsiyet bütünlüğünü ve şuurunu taşımaktadır. Dünya durdukca duracak ve herkesce faydalanacak orijinal eserler yapmak arzusu daima ona dinamizm kazandırmıştır. Bu arzunun gerisinde de "Hayırla yâd edilmek", "Hayır duâ almak", "Öldükten sonra amel defterinin kapanmayacağına" dair hadis-i şerif'in verdiği teşvik ile "Allah'ın nzasını kazanmak" gibi psikolojik ve sosyal motifler yatmaktadır. Çünkü ona göre "Bir duâ muhtacıdır bay ü geda"

Koca Sinan âleme, bâki olmayan, geçici ölümlü bir hayat olarak bakmaktadır. Bu fâni alem, akıp giden selin üstünde "Pul-Para" dır. Bu pulun üstünden karşı yakaya ancak "Ehl-i Tevekkül" geçebilir. Öyleyse fakir zengin, "a'la-ednâ", "şâh-kul", kim olursa olsun onların ideali "Cihanda hayra sa'y etmek" olmalıdır. En büyük ideal budur. Zira herkesin hayır peşinde koşması, kötülüğün ortadan kalkması veya gerilemesi, dolayısıyla iyiliğin hâkim olması demektir. İşte Sinan'ın dünyası bu kadar iyimser ve hayat dolu bir dünyadır. Herkes çalışacak, herkes iyilikte yarışacak (ayetin emri) ve herkes hem maddî hem mânevî olarak kazanacak, her iki dünyada da mes'ud ve bahtiyar olacaktır.

Çünkü Sinan'a göre bu hayırda yarış "ölmez oğul" dur.

"Cihan-ı bîbekâ seyl-i fenâ üstünde bir pul'dur"

Bugün oñdan geçen âzâde-dil, ehl-i tevekküldür

"Gerek a'la gerek ednâ gerek şâh ü gerek kuldur"

Cihanda havra sa'y etmek gerek kim **ölmez oğul**" dur.

Yukarıda Mimar Sinan'ın Müslüman olmanın üstünlüğü şuurunu taşıdığını söylemiştik. Bu İslâm'a hizmet şuru, bütün eserlerinin inşasında kendisini göstermiştir. Bunu kendisi açıkca söylemektedir:

"Hak bilür yaptım nice beytu'llah"

"Nice bin mihrâbı kıldım secdegâh"

Hamdü lillâh saklayub İSLÂM'IMI"

Adl ile hüküm eyleyüb ahkâmımı"

Koca Sinan bu sözlerinin riya ve gösteriş olarak anlaşılmasını da önemle ikaz ediyor:

"Hasb-ı hâlim anlaman kasd-ı riyâ"

Umarım kim ederler hayr duâ"

Mâli olanlar ider cami binâ

Bir duâ muhtacıdır bây ü gedâ

Ben de umarım onlardan olayım

Rahmetullahı aleyhim ecma'in"

görülüyor ki Koca Sinan'ın ideali, emeli; şatafatlı, gösterişli, tantanalı bir ideal değil, İslâm'ın sadeliği ve tevazu içinde sade, gösterişsiz bir idealdir; ama bu idealin neticesinde ortaya çıkan eser, haşmetlidir, muhteşemdir, göz kamaştırıcıdır. Çünkü estetik ve geometrik yönden hayret ve hayranlık uyandırmaktadır. Bunun kendisi de farkındadır.

Nitekim Selimiye'yi inşa etmesinde hem bu estetik şuur ve hem de İslâmî üstünlük şuuruna hâkimdir.

"Kefere-i fecerenin mimar geçinenleri devlet-i islâmiye'de Ayasofya Kubbesi gibi binâ olunmamıştır" diye Müslümanlara galebemiz vardır" şeklinde iddiada bulunurlarmış, Halk da böyle bir şey yapmak "Dâire-i imkândan hâric" yani imkânsız, derler imiş, "ol kadar kubbe durdurmak gayet müşküldür dedikleri bu hâkîr'in kalbinde kaldığı için. "Bu sözler, Koca Sinan'ın iman duygularını kabartıyor, coşturuyor "Kefere-i fecere" ye yani kâfirlere Müslümanın nasıl olması gerektiğini göstermek istiyor. Sultan II. Selim'in emri ile Edirne Selimiye Camiini inşa ediyor. Bu camiin "Rûzgârda (alemde) misâli yoktur" Bu "Resm-i ali" Edirne içinde "Manzûr-i Halk" dır, yani halkın hayranlıkla temâşâ ve seyrettiği estetik bir şaheserdir.

Selimiye Camiinin özelliklerini ölümsüz mimarından dinleyelim:

"Dört minaresi kubbenin dört cânibinde vâki olmuştur. Hep üçer şerefelidir. Üçer yollar ve ikisinin yolları başka başka vâki olmuştur. Ol, mukaddemâ binâ olunan üç şerefeli kale gibidir. Gayet kalındır. Amma bunun minaresi hem nâzik, hem üçer yolları olmak gayet müşkül olduğu ukalâya mâlûmdur..... mezbur câmi binasında himmet idüb biavni'llah-i Teâlâ sâye-i Sultan Selîm Han'da izhar-i kudret idüb bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zira kaddin ve dört zirâ' derinliğin ziyâde eyledim"

İşte İslâmî şuur, işte islâmî iman ve ondan doğan muazzam eserler.

San'at eserinin kriteri vecd (extase)dir. Bu vecd hali san'atkârın benimsemiği inançlardan, fikirlerden kaynağını alır. San'at eserinin değeri de bu kaynakla ölçülür. Bu bakımdan san'at eserinde mantık, ahlâk ve estetik duygunun tam terkihi ve terkitten doğan üstün âhenk hâkim olmalıdır.

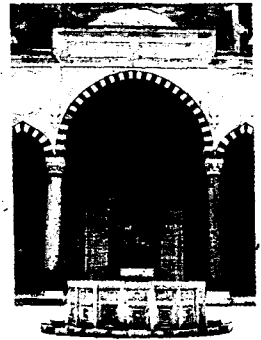
San'atta psikoloji bakımından temâşâ, zevk-i selîm, yaratma gücü yahut kabiliyet ve yorum önemlidir. Bunların sentezinden doğan vecd san'atkârın itici gücüdür. Büyük estetik filozofu Croce "Güzel, fizik varlığa sahip değildir" demiştir. Daha önce Plotinos'un güzellik anlayışını nakl etmiştik. Allah'tan uzaklaşan çirkin olduğuna göre, güzelin ve güzelliğin kaynağını bizzat Allah olarak kabul etmek sağlam ve değişmez bir mesnede bağlanmak olacaktır.

Mimar Sinan Allah'ın yaratıcı kudretini âlemde iyi temâşâ etmiştir. Onun verdiği vecd hâli içinde İslâmî dünya görüşü ile müslümanların gökkubbe altında yaratan'a ibadet eden, müşterek duygularla, ortak hareketlerle rûhen kaynaşan, birliklerini sağlamlaştıran yekvücut bir varlık haline gelmelerini istemiştir. Onun için gök kubbenin azameti altında aralarında engeller kalkmış olarak (sütunların engeli) omuz omuza Allah'ın huzurunda, Allah'ın birliği etrafında vecd içinde kulluk vazifelerini ifa etmelerini sağlamıştır. Aslında burada şu fikir esas rolü oynamıştır: İslâm'da Allah ile Kul arasında kimse giremez. Süleymaniye ve Selimiye'de mekân olarak her yönden bir rahatlama, ferahlık olması bundandır. Kullar ibadethânedeki gerilimden kurtulur, huzura kavuşur. Sinan bu fikrin tam olarak gerçekleşmesini sağlamıştır.

Psikolojik temâşâyâ tekabül eden sosyal kalabalık, sosyal kolektivite, okuyucu, seyirci gibi kalabalıklar san'at kamuoyudur. Bunun da temelinde "sosyal sempati" vardır. Onun da temelinde Allah aşkı ve Allah sevgisini görmek gere-

Selimiye Câmiinden
iki Görünüm

Yunus Emre

kir. Yunus Emre bunun için "Yaradılmışı severiz Yaradan'dan ötürü" demiştir.

Koca Sinan Allah'a ve onun güzelliğine duyduğu hayranlık ve sevgiden yarattığı güzelliklere ve insanlara karşı da duyduğu sonsuz sevgiyi eserlerine yansıtmıştır. Daha doğrusu aynı islâmî imana, aynı islâmî ideale sahip olan, "İlâ-yı kelimetullah", "Nizâm-ı Âlem" için koşan Koca Sinan ve Osmanlı toplumu bütünleşmişler, aynileşmişlerdir. Böylece O, Hak'dan ve halkından aldığı imân ve destekle bir ibadet şevkiyle bu şaheserleri meydana getirmiştir. Bu güzellik, elbette fizik değil, ruh güzelliğidir. Güzellik, bir eserin, karşısındakini etkilemesi, onun estetik zevkini okşaması ve farklı bir ruh hali içine girmesini temin etmesi ile ilgilidir. Bunun için san'atkârın varlıklar arasında başkalarına tesir edici ilişkileri görebilmesi, gördüğünü, hissettiğini çok güzel şekilde ifade edebilmesi gerekir. San'atda insanın çeşitli vaziyet alışlarının başarılı olmasını sağlayan ruh haline bürünmeyi temin etmelidir. Sinan'ın eserlerinde bu derin ruh haline bürünmemek, seyirci için mümkün değildir.

Bütün san'atkârlar gibi mimar da varolan şeylerin ilişkilerini ifade eder. Yalnız o bunu, sınırsız olan mekânı ve gökkubbeyi cisimlerle bir çeşit sınırlayarak yapar yani o sayısız mekân ilişkileri arasından, en etkileyici olanını, güzel denileni seçerek ortaya koyar.

Bir san'at eserinden tesir alan, etkilenen kişi hem ondan zevk alır; hem de o belli bir ruh haline bürünür. İşte bu ruh hali onun bakış açısını genişletir, ufkunu açar; ona şuurlu bir iş yapma imkânı hazırlar. Bütün bunlarda san'atkârın eşyaya, insanlara, tabiata bakış tarzının yani dünya görüşünün büyük rolü vardır. Mimar Sinan'ın gönlünü ve kafasını islâmî dünya görüşünün ve hayat tarzının doldurduğunu biliyoruz. O bu hâlet-i rûhiye ile çylem iradesini ve biçim verme iradesini âhenkle barıştırarak ruhları derinden etkileyen o muhteşem eserlerini meydana getirmiştir. Eserleri böylece sonsuza kadar kalırken kendisi "Bây ü gedânın dûâsı ile" kıyamete kadar yaşayacak ve esas ideali olan "Allah rızası"na ulaşacaktır.